

ХРАБРОСТТА КАТО ЦЕННОСТ В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК*

ВАНЯ МИЧЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
v.micheva@gmail.com

BRAVERY AS A VALUE IN THE HISTORY OF THE BULGARIAN LITERARY LANGUAGE

VANYA MICHEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
v.micheva@gmail.com

The paper examines the semantic realizations and verbalizations of *bravery* as a value in the history of the Bulgarian language and culture. The author has studied linguistic data found in Old Bulgarian manuscripts from the 9th–11th c., original writings by Patriarch Euthymius from the 14th c. and New Bulgarian damaskins from the 17th c. The system of words and phrases that represent *bravery* as a value and its distribution in different cultural contexts are analyzed in relation to Christian ideas of the Middle Ages, Hesychasm and the new ideas of the pre-Revival period.

Keywords: history of Bulgarian language, Christian culture, verbal bravery, bravery of actions, bravery of martyrs

Храбростта е универсална човешка ценност, тъй като е свързана с най-важните потребности на хората – от сигурност, от защита на своето пространство, от опазване и продължение на живота на отделния индивид и на рода. С развитието на цивилизацията се променят и някои от особеностите на тази ценност. В архаичния период е необходима преди всичко мъжка смелост в борбата с живата и неживата природа за предпазване от опасности и изхранване на рода. През Античността се утвърждава идеалът на воинската храброст, който се олицетворява от герои като Херакъл, Ахил, Хектор, Тезей и др. През Средновековието античният идеал се преосмисля с оглед на християнската културна парадигма и се свързва преди всичко със смела защита на християнството и отхвърляне на езичеството. В Ново-

* Това изследване се осъществява по Проект ДО 02/5 от 24.07.2018 „Езикова и етно-културна динамика на традиционните и нетрадиционни ценности в славянския свят“ в рамките на Програмата ERA.Net.RUS Call 2018 (проект #472–LED–SW).

то време от Ренесанса насам освен воинска храбростта се реализира като професионална, творческа, научна, политическа и т.н., тоест може да се прояви във всички сфери на човешката дейност. В постмодерните времена традиционната ценност *храброст* добива и нетрадиционни форми – като смелост при защита на различността, като надмогване на ограничените човешки възможности в името на някаква кауза и др.

В това проучване се представят езиковите и семантичните реализации на храбростта като ценност в средновековната българска книжнина, и по точно в старобългарските класически произведения, написани или преписани през 9.–11. в., в оригиналните произведения на Патриарх Евтимий от края на 14. в. и в новобългарските дамаскини от 17. в. Доказва се тезата, че през Средновековието християнската културна парадигма определя аксиологичните характеристики на храбростта, като всяка епоха внася нови елементи в съдържанието или езиковите репрезентанти на тази значима човешка ценност.

Ценностите в средновековната книжнина се представят от различни гледни точки и с различни методологии в няколко монографии (Цибранска-Костова/Tsibranska-Kostova 2011; Мичева/Micheva 2015; Мичева/Micheva 2016; Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2016; Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2017 и др.). На храбростта няма посветено специално проучване. Интерес представлява статията на Сл. Керемидчиева за диалектните значения на прилагателното *храбър* (Керемидчиева/Keremidchieva 1992). Методологически важни са постиженията на Люблинската етнолингвистична школа и ръководените от Й. Бартмински проекти за изследване на славянската аксиологична система.

1. Храбростта като ценност в старобългарските класически произведения

Материалът за това проучване е ексцерпиран от Архива на Секцията за история на българския език към Института за български език, както и от речниците на старобългарския език (Старобългарски речник/Starobalgarski rechnik I 1999, II 2009; Старославянский словарь/Staroslavianskii slovar' 1999).

Според съвременните лексикографски източници *смел* е ‘който без страх се излага на опасности; безстрашен, неустрашим, храбър’ а *храбър* е ‘който проявява безстрашие в борба или пред опасности; юначен, смел’. Съответно *смелост* и *храброст* се определят като ‘качество на смел/храбър човек’ (РСБКЕ/RSBKE 1959: 241, 575). Подобна е семантиката на тези лексеми и в историята на българския книжовен език.

Храбростта в старобългарски се назовава с лексеми от корена *храбър-*, а именно *храбъръ* прил. и *храбърскы* нареч. В Житието на светите 40 севастиийски мъченици Агрикола, префект на Севастия, се стреми да принуди светите мъже да се върнат към езическата вяра, като ги възхвалява и им

обещава добър живот: „елико сѣтъ воини подъ цѣркви. ни сѣтъ акты въи. ни храбри. ни мѣдри ни красъни С 71.12. Подчертава се изключителността на три качества – смелост, мъдрост и красота, които отговарят на античния идеал за герой. В старогръцките митове и литература се утвърждава точно този образ на несравнимо храбър, умен и хубав човек, който се различава от боговете само по своята смъртност. С актуализирането на този идеал се изтъква стремежът на римския префект да приобщи мъчениците към езичеството. А отказът им да се подчинят на земния господар и желанието да служат единствено на небесния е своеобразно отричане на античните ценности в името на християнските.

В Житието на св. Исакий се разказва за воинските подвизи на римския император Теодосий I Велики, който побеждава езичниците и е наречен *христоролюбив, православен и храбър*: постави имъ цѣсара именовъ теодосита. мъжа въвѣрна и хръстолюбива и правовѣрна... докъта сѣшта и хравѣра С 197.4. Както се вижда, в този текст смелостта вече е преосмислена като част от християнската ценностна система и е обвързана с любовта към Христос и православието. Тя се осъществява като човешка добродетел, присъща на този, който защитава християнството и се бори против езичеството. На езиково равнище се откриват две лексеми: *доклъ* и *хравръ*.

В Житието на св. Анин се вмъква и историята на Сергей, вожд на едно от племената в Месопотамия, който се прославя като изключително мъжествен и храбър воин, съумял да победи персите и сарацините и да ги изгони от гръцката земя: сѣрѣта... иже мъжевлажъствийи и хравръ въвѣр неже никъто повѣдѣ сътвори по вса лѣта на пагоуѣвнѣи перси и на помагаѣштал тѣм срацины С 566.23. Според агиографската традиция и в духа на християнската парадигма точно този храбър военачалник става жертва на жесток бяс, изпратен от омразните на Бога сарацини, и е излекуван с помощта на осветеното масло от кандилото и най-вече с многодневните молитви на св. Анин към Бога. Болестта, причинена от злия дух, си отива и Сергей възвръща своята сила. Така храбростта, която в случая се осъществява като необходимо и ценно качество в битка, се оказва податлива на езически магии и зли сили и може да бъде съхранена само с намесата на християнския Бог и верните му последователи.

В Словото за погребение Христово слизането на Божия син в подземното царство е оприличено на победоносен поход на храбър цар: и тако се при цѣри хравѣрѣ. цѣсарьскы оплѣчаѣшти сѣ и повѣждаѣшти С 464.24. Храбростта на царя в бой се оказва възможен модел на подражание за Иисус при пришествието му в ада след неговата смърт, когато той ще разруши „смъртните адови врати“ и ще проправи път на „небесните двери“. Контекстът в Супрасълския сборник е образен, наситен с метафори и повторения, но сравнението с храбрият цар е съвсем конкретно. Точно в това слово

на Епифаний Кипърски е и единствената засвидетелствана в старобългарските класически произведения употреба на наречието *хравъръскы*: *дънесъ же во голѣпнѣно въкоупѣ же и хравъръскы и владѣуцьскы съходитѣ на ада и на смърть и на мжуйтелиа смърьтиа смърьти* С 463.11. Храбро, като господар слиза в ада Христос, за да победи смъртта и да освободи мъртвите. Словото възпява неговата божествена сила при срещата му с пространството на дявола. Едно от средствата за възхвала на Божия син е и сравнението с царската храброст, която става част от божественото битие и от духовните ценности на християнството.

Тези пет употреби на *хравъръ* и една на *хравъръскы* изчерпват количествено реализациите на лексемите в класическите старобългарски произведения. Макар и малко на брой, те разкриват процесите на семантизация на двете лексеми в конкретните контексти: надмогването на античния идеал за герой; утвърждаването на воинската храброст като важна ценност, която се свързва с борбата против политеизма и се съхранява с божествена християнска намеса; сакрализиране на царската доблест като качество на Божия син при слизането му в ада.

Номинации на храбростта в старобългарския език са и лексемите с корен *довль-*, които са по-чести и изграждат лексикално гнездо от две съществителни, две наречия и две прилагателни. В съвременния български език са запазени едно съществително, едно прилагателно и едно наречие – *доблест*, *доблестен* и *доблестно* – и трите са маркирани като книжовни (РБЕ/РВЕ 1984: 137–138) и се срещат предимно в литературата от 19. и началото на 20. в. Определено в старобългарската книжнина лексемите с корен *довль-* са повече на брой и с по-широка употреба. В Супрасълския сборник са засвидетелствани *довль* 26 пъти, *довлѣ* 6 пъти, *довлѣстьнь* 1 път, *довльно* 1 път, *довлѣсть* 2 пъти и *довлѣство* 1 път. Във всички свои реализации – и като название на качество, и като определение на този, който притежава качеството, и като характеризирание на начина на действие – лексемите притежават положителни конотации – утвърждават смелостта и доблестта като ценност в българската езикова картина на света.

Прилагателното *довль* в част от контекстите означава ‘добър; такъв, какъвто трябва да бъде според изискванията на господстващата културна парадигма’. Например: *довлаа матъ, довлѣиѣ исповѣданиѣ*. Неслучайно учениците свързват произхода на *довль* и *довръ* с един и същи индоевропейски корен (БЕР/BER 1 1971: 402, 404). В архаичния период от развитието на цивилизацията притежаването на смелост определено отговаря на представата за добър човек, който може да се грижи както за оцеляването на рода, така и за неговото продължаване. В средновековната литература доблестта се съотнася с християнския идеал за добро: *довль мжжъ* може да бъде добър във вярата (С 47.2), добър в подражанието на божествените образци (С

82.7), добър в изповядването и признаването на греховете (С 520.29). Във възрожденската ни литература също е засвидетелствано значението 'положително качество, достойнство' за лексемата *доблест*, маркирано в Речника на българския език като остаряло (РБЕ/РВЕ 1984: 138). Данните от историята на българския книжовен език показват, че се е съхранила през вековете връзката между доблестта и доброто.

В повечето контексти *добль* означава 'който проявява смелост', като значението се конкретизира във всеки отделен случай. Единствено в Житието на св. Кодрат качеството се приписва на бог Аполон: *оубои са величѣства богъ и великааго аполона докъаго* С 115.7, за да подсили величието на езическите богове и да мотивира необходимостта християнинът Кодрат да им принесе жертва. Категоричният отказ на агиографския герой е всъщност отхвърляне на силата и храбростта на един от най-почитаните в старогръцкия пантеон бог – Аполон, от една страна, и утвърждаване на вярата в Бог Отец, Бог Син и Свети Дух, от друга.

Доблестта се осмисля като воинска храброст и се приписва на 40-те кападокийски воители в Житието на светите 40 севастийски мъченици в два контекста: *вѣахъ же воити кападокиискыа страны... неповѣдныи и доби въ ратехъ* С 69.5; *оупѣшьно валиъ въ ратехъ показае. и довьестъ дроужинѣ своѣи* С 69.21. Изтъкването на доблестното поведение на героите като воители в началото на средновековното житие насочва към тяхното битие на смели мъченици за вярата в по-нататъшния ход на наратива. То е част от стилистичните и структурните особености на този тип литература. В Похвалата за светите 40 мъченици отново се казва, че тяхната смелост и мъжество са достойни да бъдат описани с думи или багри от писатели и художници: *такоже наурътании мжжъ сихъ мжжѣства. тако и добльѣства повраньската. многоащи во словописателѣ. и шарописателѣ наурътаитъ* С 83.7.

Всички лексеми с корен *добль*- съдържат едно типично за християнската култура значение, а именно 'смелост в изтърпяването на мъките за вярата, издръжливост'. Мъченичеството според християнското учение е много по-голяма ценност от победите в битка, особено ако тя не е свързана с противопоставяне на езичниците. Наречието *добль* три пъти описва начина, по който светите хора преминават през трудния път на отстояването на християнската вяра: *блаженъи же кодратъ... довьѣ сътрьпѣ лютыа ты мжкы* С 105.4 (срв. С 213.6, С 253.27). По същия начин и светите 40 мъченици доблестно (*добльно*) понасят тежките нощни изтезания: *ноштъ проваждаахъ. трыпаштѣ страсть. добльно* С 92.1. Блаженият Кодрат е наречен *добль*, защото никакви физически мъки не могат да разколебаят духовната му сила: *довни же мжуеникъ кодратъ рече. виаѣ виаѣ. плъти оубо пакости твоориши. а дѣша не врѣдиши* С 113.13. А св. Александър Сидски е определен като *добль* и извършващ *добльѣствны трюды*, защото е подложен на жесто-

ки мъки – провисен и дран, както и поливан с оцет и сол – но въпреки това благодари на Бога, че го е приобщил към познание на божественото и му е дал сили да понася всичко: *повелѣ же и довлѣго александра повѣсивъше стрѣгати* С 161.3.

Християнската идея за надмогването на телесното и значимостта на духовното ясно личи в много от контекстите, свързани с изтърпяването на физически изтезания. Тя се осъществява и като доблест в постенето, в ограничаването на мазните храни и отдаването на доблестни усилия за усъвършенстване и приближаване до Бога. Точно така е описано поведението на св. Йоан Схоластик Синайски в неговото житие: *отъ масти же въскоча добъе съхрани са. по вса же часъ. съмрътъ помъшиѣа доушж свож въстави на колѣша трюдъ* С 274.9 (срв. С 274.2–3). А в думите на св. Васой към другарите му в Житието на светите 42 мъченици от Амория е закордирано изискване за физическа издръжливост и духовен подвиг: *станѣте довлѣ ѿ братиѣ и мъжъскы за х̄а на сквърнавааго сѣго* С 62.30. Призивът „Изправете се доблестно, о, братя, и мъжествено за Христос срещу скверния този (така е назван мюсюлманският емир, който е заловил, измъчва и след това убива 42-мата християни)“ подчертава необходимостта от смели действия в защита на Христос, вербализиран с *довлѣ* и *мъжъскы*.

Анализът на контекстите с лексеми с корен *довлѣ*- показва, че в семантичната им структура доминира семата ‘храброст’, като само в един случай се съотнася с езическия бог Аполон, а във всички останали се свързва с добри и праведни християни. Доблестта може да бъде воинска, но е присъща на воители и военачалници, които защитават християнството. Най-често се реализира като доблест в изтърпяването на тежки мъчения, като физическа издръжливост в границите на мъченичеството на най-преданите християни. Доблестта се равнява и на духовен подвиг и се сакрализира с името на Божия син.

Отъждествяването на смелостта и мъжествеността е част от архетипната представа за мъжа, който трябва да убива диви зверове, за да осигури прехраната на рода, и да се бие с враговете, които нахлуват в усвоеното пространство и искат да го завладеят. На езиково равнище тези нагласи се проявяват в номинациите на храбростта с лексеми с корен *мъжъ*-. В старобългарските класически произведения са засвидетелствани: *мъжъство* 11 пъти, *мъжъскы* 4 пъти, *мъжати са* 4 пъти и композитът *мъжъкляжъствинѣ* 1 път. В няколко контекста се съчетават думи с различни корени, но с близко значение. Например: Сергей, който побеждава персите и сарацините, е не само *хравѣръ*, но и надарен с *мъжъкляжъствинѣ* (С 566.22). Тази сложна дума с прозрачна семантика от корените *мъжъ*- и *влаг*- може да се изтълкува като ‘блаженство, радост от наличието на мъжество’. Аморийските 42-ма мъченици защитават Христовата вяра *довлѣ* и *мъжъскы* С

62.30, *дръзо* и *мъжъскы* С 86.2. Мъжеството най-често се приписва на истинските християни като необходимо качество в отстояването на вярата: *да бждетъ мъжъствоу подвижъникъ* СЕ 92b18; *рака твоѣго вѣрѣнааго цѣра въ мирѣ и правѣдѣ и мъжъство съхрани* СЕ 19aб. Следователно семата ‘храброст’ е основна във всички лексеми с корен *мъжъ-* и се обвързва със защита на християнските ценности. Днес се пазят значенията ‘смелост’, ‘смел’ и ‘смело’ в съвременните лексеми *мъжество*, *мъжественост*, *мъжествен*, *мъжествено* (РБЕ/РВЕ, 9, 1998: 195–196).

Всички разгледани досега старобългарски репрезентанти на храбростта имат само положителни конотации, защото отразяват храбростта като ценност не само според архаичната култура, но и според християнската парадигма. Съществува обаче и група лексеми с корен *дръз-*, също от славянски произход, които имат и положителни, и отрицателни конотации. Цялото гнездо обхваща осем думи: *дръзнѣти* с 29 употреби, *дръзати* с 26 употреби, *дръзовати* с 1, *дръзовѣние* с 22 употреби, *дръзость* с 18, *дръзъ* с 11, *дръзо* с една, *дръзѣ* с една. Повечето лексеми имат по две основни сема в семантичната си структура. Първата е свързана със смелост, *дръзовѣние* при отстояване на християнската вяра. В някои контексти става дума за смели отговори в прение с противници на християнството, тоест за „словесна дързост“: *цѣсарѣ же видѣвъ влакенааго и свѣтъльство лица ѣго и словесънѣжъ дръзость... не може отъвѣштати ѣмѣ словесе* С 194.20. В други контексти се изтъква смелостта в думите и действията на мъчениците, която се наказва със смърт: *разгнѣвавъ же сѣ князъ о дръзости стѣго мжѣника иринеа. повелѣ мѣемъ оустѣкнѣти и* С 254.6. Особено ценна е дързостта на тези, които открито се назовават християни въпреки риска да загубят живота си като светите 40 мъченици: *свободномъ гласомъ дръзо мъжъскы никакоже оустрашивъше сѣ с прѣтимиѣхъ. въ срѣдѣ вѣлѣзъше кръстияни сами сѣ нарекоша* С 86.2. Налице са и примери със семантика ‘смело изтърпяващ мъки’: *дръзѣиша на мжѣние молѣше поминати ѣго въ цѣсарствѣ господни* С 98.21. В това семантично поле се полагат употребите на лексемите с *дръз-* с положителни конотации. За тях са характерни подсемите ‘акционална смелост’, ‘вербална дързост’, ‘мъченическа издръжливост’ но не и подсемата ‘воинска храброст’.

Втората сема при реализациите на лексемите с *дръз-* е ‘дързост, нахалство, безочливост’. Когато смелостта не е насочена към защита на християнски ценности, а към зли дела и отричане на Бога, тя се превръща в безсрамна наглост. Така се случва с Арий, който отхвърля православието и разпространява нова ерес: *да отъвѣштаютъ како дръзнѣ хоулити бога* С 188.24. Всеки грешник може да бъде окачествен по този начин заради злодеянията си: *естъ во дръзъ и бесрама* СЕ 88a13; *естъ во дръзъ зъло тво-*

рити СЕ 88b6. И ако за мъчениците явното признаване на християнското им вероизповедание е проява на смелост, дързост, то за отреклия се от християнския Бог явното приемане на езичеството е беззаконна дързост: да ако о҃҃же везакон҃но҃ д҃ѣло сѣтвори и др҃зѡ С 66.5 (Житие на светите 42 мъченици от Амория). Контекстуалният анализ показва, че едни и същи действия, но с различна насоченост, могат да бъдат положени в различни аксиологични сфери. Аксиологичната оценка зависи изцяло от господстващата културна парадигма. От гледна точка на християнския канон приобщаването към православната вяра е ценност и може да се окачестви положително като дръзновено, а връщането към политеизма е антиценност и се определя като отрицателно и безочливо, дръзко.

В съвременния български език са съхранени доста наследници на лексемите с корен *дръз-*. Част от тях са маркирани като остарели: *дръзая*, *дръзо*, *дръзовит*, *дръзовито*, *дръзовитост*, *дръзостен*, *дръзостлив*, *дръзостно*, *дръзнувам*, *дръзнуване*; друга част са книжовни: *дръзвам*, *дръзновение*, *дръзновено*, *дръзновеност*, *дръзновен*, а *дръзкост* е определена като рядка дума. Единствено *дръзък* и *дръзост* според лексикографските критерии не се нуждаят от специална бележка. Те имат две значения, близки до старобългарските (РБЕ/РВЕ, 4, 1984: 451–453).

В старобългарските класически произведения еднократно е употребена лексемата *вѣзвѡзѡннѣ* ‘смелост’ (С 559.28), която е образувана от корен *вѡзѡзѡн-* и префикс *вѣз-*. В съвременния ни език този модел се възпроизвежда в лексемата *безстрашие* от корена *страх-* със значение, близко до това на *боязън*.

Историческото развитие на човечеството мотивира съотнасянето на традиционната ценност *храброст* с воюването и битките. Именно в тях войните проявяват най-голямо безстрашие, като защитават определени територии, близки хора, материални богатства и духовни вявания. По тази причина старобългарските лексеми *ратъ* и *бранъ* със значение ‘сражение, битка’ са в основата на няколко номинации на смелостта. През XIV в. в текста на Манасиевата хроника откриваме сложните прилагателни *дръзоратънъ* и *крѣпкоратънъ*, с които се назовава качеството ‘смел в боя’ (БЕР/BER 6 2002: 189), и наречието *бранънѣ* със значение ‘храбро’ (БЕР/BER 1 1971: 73). Лексемите *рат* и *бран* са запазени и до днес в художествената литература със значение ‘битка’, като за *рат* е засвидетелствано и значението ‘войска’.

В старобългарските класически произведения основните значения на храбростта, които очертават границите на нейното остойносттаване в християнската култура, могат да се обобщят по този начин: 1. Войнската храброст от Античността се преосмисля преди всичко като смелост в битки против езичници (лексеми с корен *храбр-*, *добль*, *мжжъ-*). 2. Смелостта в изтърпяването на жестоки мъки в името на вярата се утвърждава като основ-

на ценност (лексеми с корен *дѡвль, дрѡз-*). 3. Словесната дързост се проявява в прение с противниците на вярата (лексеми с корен *дрѡз-*). 4. Действената храброст се открива в делата на християните за усъвършенстване и приближаване до Бога (лексеми с корен *дѡвль, дрѡз-*). 5. Храбростта се сакрализира, когато се съотнася с Христос (лексеми с корен *хравр-, дѡвль-*).

Съвременната дума *смел* не се среща в старобългарски. Тя произлиза от минало деятелно причастие на старобългарския глагол *сѣмѣти, сѣмѣж*, чийто наследник е *смея*. Глаголът означава ‘правя нещо без страх, имам решителност и воля да направя нещо’. Затова *смел* е ‘този, който без уплаха и колебание извършва нещо, който се осмелява да стори нещо’. Дори в езика на новобългарските дамаскини, който е близък до говоримия, лексемата *смел* не е засвидетелствана. Утвърждава се по-късно във възрожденската литература с посредничеството на църковнославянския език и руските печатни книги.

2. Храбростта като ценност в оригиналните произведения на Патриарх Евтимий

В оригиналните произведения на Патриарх Евтимий храбростта присъства като значима християнска ценност. С нея са надарени повечето от светците и светиците, на които търновският книжовник посвещава своите 4 жития и 4 похвални слова. На езиково равнище се откриват лексеми от същите корени както в старобългарския език. Контекстуалният анализ позволява да се открият и някои нови семи в съдържанието на концепта *храброст*. Материалът е екскерпиран от подготвеното електронно издание на словата, житията и посланията на Патриарх Евтимий в Секцията за история на българския език в Института за български език, изработено от членове на Секцията въз основа на предоставени от проф. Кл. Иванова преписи на текстовете, различни от включените в изданието на Е. Калужняцки (Kałużniacki 1901).

Лексемите с корен *хравр-* образуват голямо лексико-семантично гнездо: *храврѡ, храврѡнѣ, храврѡскы, храврѡствовати, храврѡство, храврѡвание, храврѡникѡ*. В повечето случаи те вербализират воинската смелост и се съчетават с лексеми с корен *мжж-*. Тя може да се отнася до исторически личности като българските царе Калоян и Иван Асен II и техните воини или до имп. Константин Велики: *блѣгѡустѣвын же цѣрь ꙗко асѣнь ... патрїархѡ вѣсѣк вѣржун. оставль н тѡмѡ н.т. мжжестѣвны воннѡ на провожѣнїе стѣмѡ ЖИР 104а; тогда оубо тогда зѣлѡ славнын калѡшаннѡ цѣрь блѣгарскын мжжѣскы на грѣхѡвѣскѡ прѣпоаса сѡ дрѣжавѣ ПслѣП 147а; таже о сѣвѣ каза, еже съ лнкнїемѣ пошестѣїе. таже на бранѣ мжжѣства н храврованїа. таже въ егѣптѣ н палестннѣ н по нны браннѣ мѣстѡ ПслКЕ 137б; мжжестѣвна во того вндаще н храбра въ бранѣ не сѣмѣкажъ гавѣ свож оывавннѣ кѣзнь на снлныѡ же того*

послаахъ вранн ПслКЕ 137б. Храбростта в битка се приписва и на светеца воин Михаил, който се бие срещу агаряните и в защита на християните: вѣсе поустривъ на вранъ воннство. мжжъскы храбръствѣваахъ и мжжъскы повѣжаахъ нже съ мнханломъ ПслМВ 94а. Във всички контексти смелите воители са и предани християни, техните битки стават в името на Бога и с неговата подкрепа. Имп. Константин е описан като храбръ доушевъ и с доушевное мжжъство, защото олицетворява победата на християнството в Римската империя и е достоен образец за подражание.

Лексемите с корен мжж-: мжжъство, мжжъскы, мжжъствнѣ, мжжъствнѣ, както се вижда от цитираните примери, се съотнасят преди всичко със смелостта в битка. „Душевно мъжество“ обаче може да притежава и св. Неделя (Видѣ ли како нѣннихъ звѣздѣ мнцѣ гзвы гаснѣиша сжтѣ и юю-днѣиша, и лоуушжѣ имать крѣпость... какоже въ нѣкоторѣ некрадомѣи мѣстѣ дѣшевное мжжъство лежжше, и ни же мжжителен то зрагѣ оуеса. ни же мжжителен мжжгѣтъ въсхытити ржжы ПслН 299б), защото изтърпява тежки изтезания с „мъжествени подвизи“ (и слово ѿвлачитъ къ доблести тож храбръствѣ. елма не вѣмъ како мжжгѣ мжжгѣе тож подровноу сказати мжжгѣтвныя пддвигы и ажѣ о хѣ стрѣвы ПслН 288а).

Семата ‘храброст в мъченичеството’ е типична за християнската парадигма. Както в старобългарските класически произведения, така и в оригиналните произведения на Патриарх Евтимий тя се вербализира най-често с лексеми с корен довл-: довлъ, довлѣствнѣ, довлѣствно, довлѣствѣ, довлѣствнѣ, довлѣствнѣ. В текстовете изпъкват издръжливостта и волята на св. Неделя, която отстоява докрай своя избор да бъде християнка: мѣгъ не ниѣаше что сътворити. недооумѣѣ же н оумомъ оуднѣѣѣ сѣ тако не възможе гавити сѣ таквыи мжжани и ранами. довлѣствѣ дѣшевнѣѣ блаженнѣ мнцѣ поравотити ПслН 298а. Специфична за съчиненията на търновския патриарх е смелостта в духовните подвизи на св. Иван Рилски. Беше споменато, че и в някои старобългарски жития постът, молитвите, бодърстването, тоест всички монашески усилия, се определят като доблестни. В Житието на св. Иван Рилски тези усилия се осмислят според исихасткото учение като деяния на праведник, устремен към видението, към срещата с божественото. Пустиножителството, съзнателното откъсване от света и от грижите за телесните потребности от храна и сън, заедно с непрестанните молитви съграждат образа на истинския християнин, надарен с такава доблест, че дяволът решава да се бори с него, подпомогнат от легион бесове: ненавдѣн же двѣра дѣаволъ не сътрѣпѣ на мжжѣ тѣлнкѣ довлѣствѣ мжжѣ. нж поемѣ съ свѣжъ легѣвнѣ вѣсѣвѣ. сѣрѣвѣ на сѣгѣ прѣдѣшж ЖИР 99а.

Нова сема в структурата на храбростта като ценност е ‘смелостта в борбата против ересите’. Както исихазмът е явление, типично за втората

половина на 14. в., така и противопоставянето на ересите става особено актуално в епохата на Патриарх Евтимий. Като истински пастир на българския народ той се стреми да го защити от неверните религиозни учения и в съчиненията си представя исторически личности като Йоан Поливотски и Иларион Мъгленски, които се борят против ересите. Йоан Поливотски се противопоставя на иконоборството, той се възправя смело срещу имп. Лъв Исаврийски и доблестно защитава основните постулати на християнството: *ннже црѣва прѣщенїа оужасе сѧ. нн прѣщенїа ннже мжкъ. нж довлестѣвнож дшеж съпротнвъ мѣтлю ставъ. н въсе его неучствое нзъоблнчн велѣнїе* ПслЙП 139а. Светецът е описан не само като доблестен, но и като дръзновен, той с дръзновение изобличава еретическите убеждения на императора: *съ же ... и еретнствѣжщаа загради вѣста. и црѣк неучствѣжща съ дръзновленїемъ облучи* ПслЙП 147б. По този начин Патриарх Евтимий подкрепя типичната за исихазма идея, че светските владетели също могат да грешат и се нуждаят от духовното наставничество на добрите свещенослужители.

В житието на св. Иларион Мъгленски авторът описва неговата борба с арменската ерес. Последователно, смело Иларион доказва еретическата същност на Арцивурциевия пост: *сѣтъи же осклавленомъ лицемъ и дръзновленїемъ обычаемъ къ нимъ ѿвѣща. ѿ несъмыслѣнїи и моуднїи сѣцемъ вѣровати истинѣ* ЖИМ 141а. По същия начин той отхвърля и всички неверни постулати на манихейската ерес. Според проучения материал тази сема в структурата на храбростта като ценност се вербализира и с лексеми с корен дръз-. В оригиналните произведения на Патриарх Евтимий те образуват богато словообразователно гнездо: *дръзость, дръзнжтїе, дръзновенїе, дръзостънъ, дръзновенъ, дръзновленъ, дръзновенно, дръзати, дръзновати, дръзнжти*. Често представят словесната дързост на мъчениците за християнската вяра, когато застават пред поддръжниците на езичеството и смело изобличават техните лъжливи вярвания. Особено последователно в това отношение е описана св. Неделя: *въста съ дръзновенїемъ и такоже колѣзненн забывши. за прѣвездѣрныа иже къ гѣ любѣ. таковаа рече къ мжчителю. что въ сѣминѣнїе приводить вездннго* ПслН 297б; *въсѣ тож вгвднн гѣви. научнннїа. хожденїа. затчвчнїа. поржганїа. раны. къ мжчителемъ дръзость. без коазни ѿвѣти* ПслН 300а. Нейното поведение е характеризирано с изразите „дързост пред мъчителите“ и „без страх отговори“, като се подчертава положителната оценка за подобен тип прояви, защото са „угодни на Господа“.

Дръзките думи обаче могат да бъдат положени и в отрицателната аксиосфера, когато с тях се отричат основни християнски ценности. Такъв е случаят с Арий, който е създател на арианската ерес и дръзва да принизи Иисус Христос до другите Божии твари и да говори против единната същност на Бог Отец и Бог Син: *сна вжїа и ба га нашего гв хѧ въ тварь съвести дръзнжвъ* ПслКЕ 145а; *скврѣнннми вѣты изреци дръзнжвъ. забывъ*

рѣное и слово вѣ кѣ бѣ. и вѣсѣ тѣмь выша. и без него ничтоже не бѣ еже высть ПслКЕ 145а. Такива са и последователите на манихейската ерес, които дръзват да твърдят, че Богочовекът Иисус е приел човешка плът не от св. Богородица, а от небето, и биват изобличени от св. Иларион Мъгленски: оин вѣ хѣ сѣна двѣ именоваш. вы же тогѣ плѣ ѿ нѣсѣ сънесша безстоуднѣ дръзаете глѣти ЖИМ 133б.

Отношението *човек – Бог, човеико – сакрално* също може да се осмисли различно от аксиологична гледна точка в творчеството на търновския патриарх. На истинските праведници и светци им е нужно дръзновение, за да се явят пред Бога или за да общуват с неговите пратеници. Но те искрено и от цялото си сърце желаят това да се случи и тяхната смелост в подобни ситуации се оценява като почитание и благоговение пред висшите божествени сили. Такъв е мотивът за смелостта пред божественото в Житието на св. Петка: нѣ сѣви ма съ дръзновленіѣ прѣстати твоемоу страшномуу прѣсталоу. тако блвѣнъ еси вѣ вѣкы вѣкѣмь амин ЖП 78б; и хже хртѣлюбивыи онѣ видѣвѣ. страхомъ акіѣ обѣлѣть вывѣ. на земла себе повръже. не многы свѣтлѣсть и красѣтѣ онѣ съ дръзновленіѣ зрѣти ЖП 79а. В същото време непочтителното, непремисленото и дори разрушителното докосване до сакралното се смята за недопустима дързост. Сакралното от древни времена се мисли за двойствено и досегът до него е табуиран (виж по-подробно Мичева/Micheva 2006). В Посланието до Киприан се разказва историята на Озан, който се осмелил да пипне Светия кивот и бил умъртвен от Господ за тази дързост: озанъ же. видѣвъ кѣвѣтъ гнѣ хотѣщъ пасти. прострѣ рѣкоу ѡдръжати кѣвѣтъ. и абіѣ ѡмрътви его гѣ ... сѣе ѡко воеще се вѣды. хранити се потрѣбно мноу ѿ вѣсакого еже кѣ стѣмь дръзнѣтіа ПК 724б. Като беззаконно посегателство се определят действията на мъчителите на св. Неделя, които дръзват да се допрат до нейната плът, защото тя се възприема като свещена: ѡ дръзнѣтіа беззаконныхъ. по лицѣ приносити тѣвѣ зашѣніа ПслН 296б. Напълно се отхвърля като неприемлива и дързостта на дявола да се бие с арх. Михаил в Първото послание на Евтимий до Никодим Тисмански: аще вѣ о мѡвѣкѣвѣ тѣлесн дѣавль толико вѣстѣдїѣ показа. тако и брати се съ архангѣлѣ михаилѣ дръзнѣ. множае пауче на прѣрѣчныѣ вѣстоуствѣе дръзнѣть ІПН 719б. Следователно в съчиненията на Патриарх Евтимий се актуализира една архаична представа за сакралното и дръзкото отношение към него.

В оригиналните съчинения на Патриарх Евтимий са засвидетелствани същите езикови репрезентанти на храбростта, както в старобългарските класически произведения. Открива се една нова лексема *вѣстрашиѣ* в текста на Житието на св. Иларион Мъгленски, която днес е основен репрезентант на концепта *храброст*. Най-честите семи като ‘воинска храброст в

битки, подкрепени и посветени на Бога' (лексеми с корен *хравр-*, *мжжъ-*) и 'смелост в изгърпяването на мъки в името на вярата' (лексеми с корен *мжжъ-*, *добль-*, *дръз-*) се запазват. Проявената на дело храброст на християните в усъвършенстването и приближаването до Бога се осмисля в рамките на исихазма като водещо религиозно учение от втората половина на 14. в. и се представя като доблестно усърдие в исихастките деяния (лексеми с корен *добль-*). Словесната дързост се оценява като положителна в спор с противниците на християнството и особено с последователите на ересите (лексеми с корен *дръз-*, *добль-*) и като отрицателна в проявите на еретиците (лексеми с корен *дръз-*). Амбивалентно се представя храбростта в отношението *човек – божествени сили*. Според господстващата културна парадигма дръзновението на истинските християни към Бога и пратениците му се определя като ценност, а посегателството над сакрални същности от езичници или от самия дявол се характеризира като неприемлива дързост, тоест антиценност (лексеми с корен *дръз-*). Лексико-семантичният анализ на материала показва, че в творчеството на Патриарх Евтимий храбростта като ценност се обогатява с нови семи, които се вписват в рамките на християнската култура и са мотивирани от нови явления в края на 14. в.

3. Храбростта като ценност в новобългарските дамаскини

В новобългарските дамаскини от 17. в. се възстановява връзката между книжовния и говоримия език. Напълно закономерно в езика на дамаскинската книжнина се наблюдават промени в лексиката, която вербализира храбростта като ценност. Не се откриват лексеми с корен *хравр-*, *добл-* и *мжж-*, тъй като в диалектите се утвърждават думи с корен *юн-*, които назовават смелостта. Тези лексеми са свързани със старобългарското *юнъ* 'млад', от същия корен са и старобългарските *юноша*, *юношество*, *юница*. В българското езиково съзнание признакът 'младост' се съотнася с признака 'смелост'. Според историческия и житейски опит на българите точно младите хора проявяват най-голямо безстрашие в битки и сражения, затова лексемите с корен *юн-* в историята на българския език започват да назовават юначни и смели хора. В новобългарските дамаскини – Тихонравов, Троянски, Ловешки – са засвидетелствани следните лексеми с корен *юн-*: *юнак*, *юнашки*, *юнашество*, като *юнашки* нареч. и прил. се среща само в Тихонравовия. (Речник/Rechnik 2012: 1133–1134; Демина/Demina 1971; Иванова/Ivanova 1967; Младенова, Велчева/Mladenova, Velcheva 2013). Те напълно изместват традиционните *доблестен*, *доблестно*, *доблест*, *мъжествен*, *мъжествено*, *мъжество*, *храбрец*, *храбър*, *храбро*, *храброст*.

Лексемата *юнак* в езика на Тихонравовия дамаскин е с по-голяма честота (15 пъти) и с богата семантична структура. В три употреби *юнак* назовава човек, който успява да победи всички в спортни игри (34.252, 9.65,

9.66). В тези контексти се вербализира античната представа за герой – победител в състезание. В Словото за св. Димитър любимецът на императора – Лио, надвива всички и ги убива. На тази езическа храброст се противопоставя християнското милосърдие и любов към хората. Те се олицетворяват от младия Нестор, който с благословията на св. Димитър успява да нарани смъртоносно Лио. Като признава своята вяра в християнския Бог, Нестор е обезглавен и по-късно е канонизиран като раннохристиянски мъченик. По този начин в текста се отхвърля юначеството в езическите игри и се утвърждава храбростта на истинския християнин.

В няколко контекста става дума за воинска смелост, която се осъществява както в митологичен, така и в конкретно исторически план. *Юнаци* са наречени участниците в похода на Язон за златното руно, също и персите, които се готвят да превземат Цариград. *Юнашко* е поведението на българския цар Иван Асен II, когато тръгва на бой, според текста на Житието на св. Петка, преработка на Евтимиевия текст от 14. в.: *бл҃гочестивѣ царь иванъ асе҃ню ... скоучи юнашкѣи съсъ вѣжѣ повелѣнїе и прѣѣ македонска зѣмля* 8.59. Трябва да отбележим, че в оригиналния текст на Патриарх Евтимий на мястото на юнашки стои *храбрѣнѣ*. Тази замяна е продиктувана от стремежа на съставителите на дамаскинските сборници да използват думи от говоримия език вместо книжовни. Както се вижда от цитирания текст, юначеството на царя е подкрепено от Божията воля. Такова съчетаване на християнските идеи и архаичните представи за смелост може да се открие и в словата за св. Евстатий и св. Георги. Военачалникът Плакида, който след кръщението си приема името Евстатий, в началото на наратива е описан според традицията като юнак и *оумень и ѿ добра рода* 5.28. Но тази характеристика веднага е вписана в християнската парадигма, като към юначеството се добавят най-важните християнски добродетели – праведност, милосърдие, избягване на телесните грехове: *и юнакъ, и праведень, и пазѣше се от кр҃вовство и мл҃стѣнна чинѣше* 5.28. Само така воинската храброст добива истински смисъл. Тя е нужна на току-що покръстения Евстатий в борбата му срещу изкушенията на дявола. Бог очаква от него, както е бил храбър в битка, така да бъде юнак на дявола 5.31. Разказът за живота на св. Евстатий е образец за проява на храбростта като значима християнска ценност – от воинска тя се превръща в мъченическа при изтърпяване на изпитанията и при приемането на смъртта като наказание за изповядването на християнска вяра.

Св. Георги също е воин и притежава необходимите качества според текста на словото в новобългарските дамаскини. Той спасява царската дъщеря и целия град от *л҃кавѣ змиѣ дїаволь*. За своята смелост да се противопостави на змея с право е наречен от царската дъщеря *юнакъ* (39.310б). Но неговата постъпка не е просто проява на воинска доблест, а част от добре премислено християнско поведение, което води до покръстването на жи-

телите на града начело с царското семейство. Той извършва този подвиг в името и с помощта на християнския Бог, за да увеличи вярващите в него, и сам избира да признае пред имп. Диоклециан своята християнска вяра и да приеме мъченичество заради нея. Когато императорът се опитва да го изкуши да почете езическите богове, той го прославя като надарен с младостъ и разъм и юнашество. Подобни контексти се откриват и в други жития на светци още от старобългарската епоха. Можем да говорим за литературен топос, но също така и за последователно отстояване на християнската ценностна система, според която воинската храброст е по-маловажна от мъченическата. Св. Георги не се поддава на ласкателствата на имп. Диоклециан и приема изтезанията с такава издръжливост, че дори враговете му са принудени да признаят, че неговото поведение е юнашество и юнашка работа (39.299б, 39.302).

По същия начин се осмисля юначеството и в текста на Ловешкия дамаскин в „Речи избрани от древни мъже“. То е включено в триадата „най-големи и добри“ християнски ценности – правда и любовъ и юнашество, по-долу в текста се разяснява смисълът им: а юнашество е пакъ, ето твърдѣ да тръпиш на правда вѣда и напастъ бѣ ради и със весело да тръпиш срдце 45б171. Става дума за търпение и издръжливост в беди и мъки в името на Бога.

Християнската концепция за храбростта в новобългарските дамаскини не се отличава със специфични семантични признаци. И в тях, както в цялата средновековна книжнина, се утвърждава смелостта преди всичко когато е свързана със защита на християнството. Кръстът като символ на вярата осмисля подвизите – той е на воиници влѣочувствивѣи надежда... на юнаци сила 16.163. Без тази божествена санкция храбростта е преходна, тя може да изчезне и да бъде забравена много бързо: за единъ час мѣ се изкорени силата и юнашество според Словото за покаяние душевно. Когато обаче се свърже с християнските императиви, тя е достоен модел за подражание и може да се съотнесе и със самия Христос. В Словото за погребение Христово Божият син при слизането си в ада след своята смърт е определен като юнакъ такъ 35.263. Както видяхме, това е топос в средновековната литература – славянска и византийска – който се реализира и в паметници от 10. в., и в дамаскини от 17. в. Неговото възпроизвеждане е доказателство за сакрализирането на храбростта като християнската ценност.

Новите елементи в новобългарските дамаскини се откриват на равнище езикови репрезентанти. Засвидетелствани са преди всичко лексеми с корен юн-. От останалите са налице само наследници на лексеми с корен дръз-. Но те са редки: *дръзая* (1 път в Тихонравовия и в Троянския дамаскин), *дръзна* (1 път само в Тихонравовия) и *дръзновение* (2 пъти в Тихонравовия). Глаголът *дръзая* представя смелите действия на св. Евстатий, когато отново трябва да стане военачалник, но вече като християнин. Глаго-

лът *дръзна* се отнася до творческата смелост на средновековния писател да дръзне да опише подвизите на св. Николай. А *дръзновение* се приписва на праведниците в рая, когато смело ще могат да застанат срещу всички, които са ги оскърбили (12.118б), както и на ап. Йоан Богослов, който проповядва християнството и *ѡчи людіе със голѣмо дръзновеніе* (6.43б). Анализът на контекстите показва, че лексемите с корен дръз- имат само положителни конотации. Основни езикови репрезентанти на храбростта в новобългарските дамаскини са лексемите *юнак* и *юнашѣство* и този факт може да се обясни със стратегията на съставителите и авторите на текстовете да използват разбираем за повече възприематели книжовен език. Тази стратегия е част от идеите на Предвъзраждането в България през 17. в. В съвременния ни език наследници на лексемите с корен юн- са: *юнак*, *юначество*, *юначност*, *юнакия*, *юначага*, *юначина*, *юначен*, *юначно*, *юнашки*, *юначина* (РСБКЕ/RSBKE 1959: 671–672).

Проучването на езиковите репрезентанти и семантиката на храбростта като ценност в историята на българския език и култура показва значимостта ѝ в концептосферата на българите. Проявите на смелостта могат да се сакрализират и да се представят като най-висша ценност в действията на Божия Син, също така могат да се определят като омразна дързост и антиценност в постъпките на дявола. А между тези две крайности се полагат постъпките на праведниците и грешниците, оценявани според господстващата културна парадигма. В осмислянето на храбростта се съчетават древни и християнски нагласи, които се вербализират от различни лексеми и изрази, в по-голямата си част запазени в съвременния български език.

СЪКРАЩЕНИЯ

ЖИМ – Житие на св. Иларион Мъгленски;
 ЖИР – Житие на св. Иван Рилски,
 ЖП – Житие на св. Петка;
 ПК – Послание до Киприан;
 ППН – Първо послание до Никодим;
 ПслЙП – Похвално слово за св. Йоан Поливотски;
 ПслКЕ – Похвално слово за св. св. Константин и Елена;
 ПслМВ – Похвално слово за св. Михаил воин;
 ПслН – Похвално слово за св. Неделя;
 С – Супрасълски сборник;
 СЕ – Синайски евхологий.

ЛИТЕРАТУРА

БЕР 1 1971: *Български етимологичен речник*. Т. 1 (1971). София, АИ „Проф. М. Дринов“.
 БЕР 6 2002: *Български етимологичен речник*. Т. 6 (2002). София, АИ „Проф. М. Дринов“.

- Демина 1971: *Демина, Е. И.* Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века. Часть II. София, Издательство на БАН.
- Иванова 1967: *Иванова, А.* Троянски дамаскин. Български паметник от XVII в. София, Издательство на БАН, 1967.
- Керемидчиева 1992: *Керемидчиева, Сл.* За народното значение на думата *храбър*. – *Paleobulgaria/Старобългаристика*, XVI, кн. 3, с. 87–90.
- Мичева 2015: *Мичева, В.* Картината на света в езика на новобългарските дамаскини. София, ДиоМира.
- Мичева 2016: *Мичева, В.* Свет и тъма, свое и чужое в християнската парадигма. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic publishing.
- Мичева 2006: *Мичева, К.* Конотациите на свещеното. – *Български език*, кн.1, с. 5–12.
- Мичева-Пейчева 2016: *Мичева-Пейчева, К.* Сакрална чистота и профанна нечистота. Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Мичева-Пейчева 2017: *Мичева-Пейчева, К.* Етнокултурната бинарност в средновековната българска литература. София, ДиоМира.
- Младенова, Велчева 2013: *Младенова, О., В. Велчева.* Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век. София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- РБЕ 1984: *Речник на българския език*. Т. 4. София, Издательство на БАН.
- РБЕ 1998: *Речник на българския език*. Т. 9. София, АИ „Проф. М. Дринов“, ЕТ „ЕМАС“.
- Речник 2012: *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин)*. София, Издательство „Валентин Траянов“.
- РСБКЕ 1959: *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 3. София, Издательство на БАН.
- Старобългарски речник I 1999: *Старобългарски речник*. Т. I. София, Издательство „Валентин Траянов“.
- Старобългарски речник II 2009: *Старобългарски речник*. Т. II. София, Издательство „Валентин Траянов“.
- Старославянският словарь 1999: *Старославянският словарь*. Москва, Русский язык.
- Цибранска-Костова 2011: *Цибранска-Костова, М.* Покаяната книжнина на Българското средновековие IX–XVIII в. (езиково-текстологични и културологични аспекти). София, Издательство „Валентин Траянов“.
- Kaľuźniacki 1901: *Kaľuźniacki, E.* Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375 – 1393). Wien, Carl Gerold's sohn., 1901.

REFERENCES

- BER 1 1971: *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian etymological dictionary]. Т. 1 (1971). Sofia, AI „Prof. M. Drinov“.
- BER 6 2002: *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian etymological dictionary]. Т. 6 (2002). Sofia, AI „Prof. M. Drinov“.

- Demina 1971: *Demina, E. I. Tihonravovskii damaskin. Bolgarskii pamiatnik XVII veka* [Tihonravov Damaskin. A Bulgarian Monument of the 17th Century]. Chast' II. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Ivanova 1967: *Ivanova, A. Troyanski damaskin. Balgarski pametnik ot XVII v. [Troyan Damaskin. A Bulgarian Monument of the 17th Century]*. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Kalužniacki 1901: *Kalužniacki, E. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393)* [The Writings of the Bulgarian Patriarch Euthymius]. Wien, Carl Gerold's sohn., 1901.
- Keremidchieva 1992: *Keremidchieva, Sl. Za narodnoto znachenie na dumata hrabar* [On the Vernacular Meaning of the Word *Brave*]. – *Paleobulgarica/Starobalgarijstika*, HVI, 1992, kn. 3, s. 87–90.
- Micheva 2015: *Micheva, V. Kartinata na sveta v ezika na novobalgarskite damaskini* [The Picture of the World in the Language of the New Bulgarian Damaskins]. Sofia, DioMira.
- Micheva 2016: *Micheva, V. Svet i tma, svoe i chuzhoe v hristianskoi paradigme* [Light and Dark, Own and Foreign Space in the Christian Paradigm]. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic publishing.
- Micheva 2006: *Micheva, K. Konotatsiite na sveshtenoto* [Connotations of the Sacred]. – *Balgarski ezik*, 2006, kn.1, s. 5–12.
- Micheva-Peycheva 2016: *Micheva-Peycheva, K. Sakral'ynaia chistota i profannaia nechistota* [Sacral purity and profane impurity]. Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Micheva-Peycheva 2017: *Micheva-Peycheva, K. Etnokulturnata binarnost v srednovekovnata balgarska literatura* [Ethnocultural Binariness in Bulgarian Medieval Literature]. Sofia, DioMira.
- Mladenova, Velcheva 2013: *Mladenova, O., B. Velcheva. Loveshki damaskin. Novobalgarski pametnik ot XVII vek* [The Lovech Damaskin. A New Bulgarian Monument of the 17th Century]. Sofia, Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- RBE 1984: *Rechnik na balgarskiya ezik* [Dictionary of the Bulgarian Language]. T. 4. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- RBE 1998: *Rechnik na balgarskiya ezik* [Dictionary of the Bulgarian Language]. T. 9 (1998). Sofia, AI „Prof. M. Drinov“.
- Rechnik 2012: *Rechnik na knizhovniya balgarski ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu tekst na Tihonravoviya damaskin)* [Dictionary of the Bulgarian Literary Language Based on the Vernacular of the 17th Century (on Material from the Tihonravov Damaskin)]. Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.
- RSBKE 1959: *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik* [Dictionary of Contemporary Bulgarian Literary Language]. T. 3 (1959). Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Starobalgarski rechnik I 1999: *Starobalgarski rechnik* [Dictionary of the Old Bulgarian Language]. T. I. Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.
- Starobalgarski rechnik II 9: *Starobalgarski rechnik* [Dictionary of the Old Bulgarian Language]. T. II. Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.

Staroslavjanskii slovar' 1999: *Staroslavjanskij slovar* [Dictionary of the Old Slavic Language]. Moskva, Russkii iazyk.

Tsibranska-Kostova 2011: *Tsibranska-Kostova, M. Pokaynata knizhnina na Balgarskoto srednovekovie IX–XVIII v. (ezikovo-tekstologichni i kulturologichni aspekti)* [Penitential Bulgarian Medieval Literature IX–XVIII c. (Linguistic, Textological and Culturological Aspects)]. Sofia, Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.

РЕЗЮМЕ

Това изследване представя семантичните и езиковите реализации на храбростта като ценност в историята на българския език и култура. Анализирани са езиков материал от старобългарските класически произведения от IX–XI в., оригиналните съчинения на Патриарх Евтимий от XIV в. и новобългарските дамаскини от XVII в. Езиковите репрезентанти на храбростта – думи и словосъчетания – и тяхната употреба в различни културни контексти са проучени във връзка с християнските постулати на Средновековието, исихазма като богословско учение от втората половина на XIV в. и новите идеи на Предвзраждането през XVII в.

Ключови думи: история на българския език, християнска култура, вербална смелост, храброст на действията, смелост на мъчениците

✉ Доц. д-р Ваня Мичева

Секция за история на българския език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Vanya Micheva, PhD

Department of History of Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 31 март 2019